

Historikerstreit

Da bismo, kao povjesničari, pristupili jednom razdoblju vrlo objektivno, moramo izaći iz svoje tzv. „comfort zone“ i na to razdoblje gledati iz više perspektiva. To je ono što je povjesničaru Ernstu Nolteu bilo jasno kada je objavio svoj poznati esej 80-ih godina 20. stoljeća. Esaj je naišao na mnoge kritike, ali je uspio u onome za što je bio namijenjen – osvijestiti njemački narod da se mora suočiti sa svojom prošlošću, s prošlošću Trećeg Reicha.

1. Uvod

Kada je riječ o nekom razdoblju unutar povijesti koje nam se, *de facto*, još uvijek nalazi negdje iza leđa, u našoj bližoj prošlosti, tada je vrlo teško kao povjesničar, ali i kao običan građanin, gledati na to na objektivan, racionalan način. O ovoj se temi u Hrvatskoj vrlo malo govori, a vrijedna je spomena, što će u radu biti i prikazano. Naime, radi se o značajnom događaju u Njemačkoj iz 80-ih godina 20. stoljeća, koji je u potpunosti probudio svijest, ne samo intelektualaca, već i ostalih građana tada još podijeljene Njemačke. Riječ je o tzv. *Historikerstreitu* ili, ako bismo to doslovce preveli na hrvatski jezik, o „svađi povjesničara“, iako nisu bili uključeni samo povjesničari, već i razni političari, filozofi, novinari i sl. No, držat ćemo se originalnog naziva te će u nastavku rada ovaj događaj ostati pod nazivom *Historikerstreit* kojeg je tada uveo novinar Hermann Rudolph (Schoppmann, 2010: 3).

To kratko, ali za njemačku povijest vrlo važno razdoblje, u potpunosti će promijeniti pogled na Treći Reich. Upravo to razdoblje, koje je cijelu Njemačku „diglo na noge“ i stvorilo vrlo kvalitetne rasprave, ali i rasprave s vrlo oštrim riječima, pomoći će njemačkom narodu da se suoči s mračnom prošlošću Trećeg Reicha. Upravo tu nastaje dobro poznata misao da je Njemačka „jedina“ zemlja koja se uspjela suočiti sama sa sobom i sa svojom prošlošću, dok se mnoge zemlje sa svojim pokušavaju suočiti još i danas.

2. *Vergangenheitsbewältigung* – Suočavanje s prošlošću

Dugo je vremena razdoblje Drugog svjetskog rata ostavljalo dubok trag u svakodnevnom životu te je ta tema i dalje bila „bolna točka“ za njemački narod. Bilo je vrlo teško osvrnuti se na vlastitu prošlost pa je bilo lakše ne govoriti o tome i tu bolnu točku ostaviti tamo gdje joj je

mjesto – iza sebe. U Njemačkoj se dugo šutjelo, tek su se neki istaknuti književnici i povjesničari dotakli teme Trećeg Reicha, ali na vrlo površnoj razini. Glavni je razlog šutnje bila činjenica da je u vrijeme 80-ih i dalje postojao veliki broj nacista i neonacista, što nam pokazuju podaci iz tadašnje Njemačke Demokratske Republike, koji prikazuju okrutnost i divljaštvo nacista i neonacista na raznim manifestacijama poput *punk* koncerata ili na nogometnim utakmicama (Timur und sein Trupp, 2017). Mnogi bivši pripadnici nacionalsocijalističke stranke nakon rata postali su ugledni liječnici i nastavnici (Gründer, 2018), postoji čak popis bivših pripadnika NSDAP-a koji su svoju karijeru nastavili u politici i to većinom u stranci CDU (7). Bilo je vrlo teško uopće započeti raspravu o toj temi budući da su se i među intelektualcima tadašnje razdvojene Njemačke nalazili bivši nacisti. Mislili su da će šutnjom i zaboravom uspjeti prijeći preko onoga što se dogodilo, no pojedini intelektualci, koji su djelovali 80-ih godina 20. stoljeća, smatrali su da je izrazito potrebno i nužno odgovoriti na pojedina pitanja koja su i dalje ostala vrlo nejasna, a važna su kako bi se uspjeli suočiti s onime što ih je mučilo te takvo suočavanje sa svojom prošlošću Nijemci nazivaju *Vergangenheitsbewältigung*. Bilo je vrlo jasno da takvo razmišljanje neće i ne može trajati zauvijek. Naša prošlost utječe na naš identitet kao narod i želimo li krenuti naprijed, moramo se suočiti i s našim najmračnijim razdobljima. Taj je korak bio nužan upravo zbog toga što je „kolektivna šutnja“ paralizirala i kočila razvoj nacionalnog identiteta njemačkog naroda (Jackson: 1). Smatrali su kako je vrlo bitno smjestiti i definirati to razdoblje što jasnije i da je zaboravljanje onoga što je bilo najgora stvar koju čovjek može napraviti. Često su se i sami intelektualci pitali: Treba li se to mračno razdoblje zaboraviti? Treba li na razdoblje Trećeg Reicha gledati kao i na ostale epohe unutar povijesti? Ne umanjuje li to onda zločine počinjene u holokaustu? To su vrlo apstraktna pitanja čiji nam se odgovori na prvu možda čine vrlo jasnim. Često su se vodile rasprave na visokim sveučilištima, u privatnim krugovima pa čak i u školama, putem novina, televizijskih stanica i preko članaka (Jackson: 1). Osim intelektualaca, i šira javnost imala je potrebu iskazati svoj stav kada je riječ o zločinima počinjenim za vrijeme vladavine nacionalsocijalističke partije u Njemačkoj. Bila je to ne samo povijesno-znanstvena, već i politička rasprava koja će na kraju uvelike pomoći pri osvješćivanju njemačkog naroda i suočavanju s prošlošću. Osim toga, ovaj primjer

pokazuje nam koliko je teško unutar povijesne znanosti točno definirati određena razdoblja, a da tome pristupimo metodički ispravno. No, da je *Historikerstreit* od velikog značaja pokazuje činjenica da se i dan danas u velikoj mjeri može naići na razna izdanja poput knjiga, eseja, seminara ili pak rasprava vezanih uz ovu temu. Međutim, da bismo razumjeli uzroke *Historikerstreita*, moramo uzeti u obzir političku scenu zapadne Njemačke u 80-im godinama 20. stoljeća. U Saveznoj Republici Njemačkoj (nadalje SRNJ) na vlasti je bio političar Helmut Kohl, poznat po tome da je poticao proces *Vergangenheitsbewältigunga* i za čijeg se vremena taj naziv i ukorijenio. Kohl na vlast dolazi početkom 1980-ih i upravo u njegovo vrijeme, u vrijeme 80-ih, redaju se okrugle godišnjice vezane za razdoblje Drugog svjetskog rata poput četrdesete godišnjice oslobođanja Auschwitzta, završetka rata, i sl. Suočavanje s istinom u tim godinama bilo je neizbježno, prvenstveno na globalnoj sceni gdje se vršilo prisjećanje na Drugi svjetski rat i njegove žrtve. Stoga je bilo prijeko potrebno da intelektualci, ali i građani zapadne Njemačke, prekinu dugogodišnju šutnju i da se suoče s mračnom prošlošću. Govor tadašnjeg predsjednika SRNJ-a, Richarda von Weizsäckera, održan u Bundestagu u Bonnu 8. svibnja 1985. godine također je jedan od uzroka pokretanja *Historikerstreita*. U svom govoru von Weizsäcker na jedan novi, drugačiji način pristupa sjećanju na 8. svibanja 1945.:

„Za nas Nijemce 8. svibanj nije dan kojeg bismo trebali slaviti. Ljudi, koji su ga svjesno proživjeli, prisjećaju se na vrlo osobna i stoga vrlo različita iskustva. Jedan se vratio kući, drugi je postao beskućnik. Ovaj je bio oslobođen, dok je za onog počelo zatvoreništvo. Mnogi su jednostavno bili zahvalni što su bombaške noći i strah prošli i da su to preživjeli. Drugi su osjećali bol zbog potpunog poraza vlastite domovine. Nijemci su gorko stajali pred iscjepkanim iluzijama, a drugi zahvalni pred danim novim početkom“¹ (von Weizsäcker, 1985).

Von Weizsäcker bio je svjestan da je narod na taj datum u potpunosti postao dezorijentiran, što je i na više mjesta naglasio govoreći da je „bilo teško u kratkom vremenu pronaći jasnu orijentaciju. (...) Većina je Nijemaca vjerovala da su se borili i da su patili za dobrobit vlastite zemlje. A sada se ispostavilo: ne samo što je to sve bilo uzalud i besmisleno, već je služilo neljudskim ciljevima i zločinačkom vodstvu“² (von Weizsäcker, 1985). I upravo zbog te dezorijentiranosti i nemogućnosti definiranja vlastitog identiteta došlo je do dugogodišnje šutnje i

nadanja da će vrijeme pokazati svoje. Međutim, 1980-e su pokazale da tome mora doći kraj i da se komemoracija ne može izbjeći, pogotovo ne u Njemačkoj, u zemlji koja je odigrala glavnu ulogu u Drugom svjetskom ratu. Stoga se *Bundespräsident* von Weizsäcker u drugom dijelu govora prisjećao svih žrtava, indirektno navodeći zločine počinjenih od strane nacionalsocijalističke Njemačke prema homoseksualcima, neistomišljenicima, Židovima i svim drugima koji su bili žrtve *Gewaltherrschafta*³ što je za Nijemce predstavljalo vrlo osjetljivu temu, a koja će ubrzo postati i vrlo kontroverzna.

3. Ernst Nolte

Historikerstreit započinje provokativnim esejom Ernsta Noltea pod naslovom „*Vergangenheit, die nicht vergehen will. Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte*,“ objavljenog 6. lipnja 1986. godine u novinama *Frankfurter Allgemeine Zeitung* na što vrlo oštro reagiraju razni povjesničari, intelektualci i znanstvenici ostalih područja među kojima su najistaknutiji Andreas Hillgruber, Jürgen Habermas, Joachim Fest, Klaus Hildebrand i ostali (Kienel, 2005: 4). Kritike su zastupale pojedine stavove spomenutih intelektualaca te je već tada bilo jasno da se ne radi o običnoj debati među stručnjacima, već da je riječ o čvrstoj obrani vlastitih stavova vezanih za povijesnu interpretaciju razdoblja nacionalsocijalista. Zahvaljujući Nolteu započelo je razdoblje osvješćivanja njemačkog naroda u SRNJ-u. Naime, u svom eseju Nolte ističe kako bi se nakon 40 godina Nijemci trebali moći osvrnuti na razdoblje Trećeg Reicha bez da osjećaju ikakvu grižnju savjest. Osim toga, smatra kako se narod previše osvrće na detalje unutar ideje „konačnog rješenja“ i na brutalne scene iz koncentracijskih logora, zaboravljajući da je nacionalsocijalizam bio politički pokret i da ga se treba analizirati i s drugih perspektiva. No, ono što je Nolte zaista htio spriječiti ističe u intervjuu s Ianom B. Warrenom:

„Rekao bih da svako vladajuće mišljenje, svaki opći konformizam, ima sklonost da postane mit. Htio sam upozoriti na ovu mitologizaciju jer je protiv glavnih obilježja učenosti: raditi izmjene i postaviti znanje i činjenice u novim kontekstima“⁴ (B. Warren, 1994).

Pod novim kontekstom Nolte smatra da se razdoblje Trećeg Reicha treba gledati u okvirima globalne, svjetske povijesti u vrijeme Drugog svjetskog rata, a ne isključivo

1 Prijevod: Katja Nadine Passeri.

2 Prijevod: Katja Nadine Passeri.

3 *Gewaltherrschaft* - naziv kojeg von Weizsäcker koristi u svom govoru misleći pri tome na Hitlerovu vlast. U prijevodu bi značilo *tiranija*.

4 Prijevod: Katja Nadine Passeri.

unutar granica tadašnje Njemačke. Stoga, Nolte daje tri temeljne tvrdnje od kojih treba krenuti kako bismo kao povjesničari proučavali razdoblje Trećeg Reicha: 1. Treći Reich ne smije se proučavati u izoliranom kontekstu, iako se na njega gleda izolirano u okvirima epohe fašizma. On se mora proučavati u kontekstu poremećaja, kriza, strahova, dijagnoza i terapija koje se protežu još od razdoblja industrijske revolucije, 2. Treba spriječiti instrumentalizaciju kojoj Treći Reich duguje dobar dio svoje kontinuirane fascinacije i 3. tzv. demonizacija Trećeg Reicha po njemu je neprihvatljiva. Treći Reich mora postati predmet učenja, učenje koje se ne odmiče toliko od politike, ali koje nije isključivo vezano uz politiku (B. Warren, 1994).

4. Rasprava koja je promijenila svijest

No, što je to bilo toliko provokativno u Nolteovom eseju da bi on podigao cijelu tadašnju zapadnu Njemačku na noge? Sve je započelo još 1963. godine kada je Nolte objavio knjigu *Der Faschismus in seiner Epoche* u kojoj se prvi put u Njemačkoj nacionalsocijalizam stavlja u isti kontekst s fašizmom, što su do tada radili samo komunisti na istoku, budući da nisu voljeli koristiti izraz nacionalsocijalisti, upravo zbog toga što se u nazivu pojavljuje riječ „socijalizam“, što po komunistima nikako nije bilo prihvatljivo (Schmidt, 2013).

Tada se Noltea još definiralo kao ljevičara. Tadašnji povjesničari i teoretičari definirali su nacionalsocijalizam i komunizam kao dva totalitaristička režima, što oni i jesu. Međutim, Nolte je htio ući puno dublje u povijest Njemačke i Europe te dokazati da je nacionalsocijalizam zapravo bio samo reakcija na tadašnju komunističku vlast. Ono što je izazvalo reakciju je Nolteova usporedba Auschwitza i Gulaga na čije se žrtve, po njemu, treba gledati jednako (Schmidt, 2013). Odlomak iz njegovog eseja postao je jedan od najcitiranijih odlomaka u to vrijeme, na kojeg su se nadovezali Nolteove pristaše ili pak kritičari:

„Jesu li nacionalsocijalisti provodili, je li Hitler provodio „azijsko djelo“⁵ samo zato jer su sebe i one s kojim su se mogli poistovjetiti smatrali kao potencijalne ili stvarne žrtve „azijskog“ čina? Nije li Arhipelag Gulag originalniji od Auschwitza? Nije li „klasno ubojstvo“ boljševika bio logični i činjenični Prius „rasnih ubojstava“ nacionalsocijalista? Nisu li Hitlerove najtajnovitije radnje objašnjene činjenicom da nije zaboravio na „Rattenkäfig“⁶?

5 Ovdje se misli na masakr proveden nad Armencima 1915. godine.

6 Običaj boljševika gdje bi žrtvinu glavu stavili u kavez u kojem se nalazio bijesan štakor (Lukacs, 1998: 235). To su uglavnom

Prostire li se podrijetlo Auschwitza možda iz jedne prošlosti koja ne prolazi?“⁷ (Nolte, 1986: 3)

Objavivši svoj esej, Nolte je u očima javnosti postao izraziti desničar, koji je zločine počinjene u vrijeme Trećeg Reicha htio opravdati tako da uzroke za takvo nemoralno ponašanje nacionalsocijalista traži u nekoj dubljoj prošlosti. Smatrao je da svaka posljedica ima svoje uzroke koji su doveli do takvog ponašanja referirajući se na svoju glavnu misao da se ne može na povijest jedne zemlje i nacije gledati samo kroz oči te iste nacije nego da se povijest mora istražiti i interpretirati iz više perspektiva. Također, povjesničar pritom mora stvoriti širu sliku određenog razdoblja.

Na njegov je esej vrlo oštro reagirao ljevičar Jürgen Habermas, objavivši svoj esej u njemačkim novinama *Die Zeit* u kojem ponajviše spominje Michaela Stürmera, Andreasa Hillgrubera, Klause Hildebranda, ali i Ernsta Noltea. Habermas smatra kako su zločini počinjeni u vrijeme Hitlera isključivo njegova djela i da nema potrebe tražiti opravdanja u prijašnjim povijesnim razdobljima. Stoga Ernsta kritizira na ironičan način:

„Nolte nije nisko konzervativni pripovjedač koji se bavi ‘problemom identifikacije’. On riješava Stürmerovu dilemu između pridodavanja smisla nečemu i znanosti kroz žustru odluku, i kao referentnu točku svog prikaza bira teror režima Pol Pota u Kambodži. Odavde rekonstruira prapovijest koja seže još od „Gulaga“, protjerivanja Kulaka od strane Staljina i boljševičke revolucije sve do Babeufa, prvih socijalista i engleskih agrarnih reformista s početka 19. stoljeća - linija pobuna protiv kulturne i društvene modernizacije vođene iluzornom žudnjom za obnovom podnošljivog, samodostatnog svijeta. U ovom kontekstu užasa, istrebljenje Židova pojavljuje se samo kao žalosni rezultat razumljive reakcije na ono što bi Hitler smatrao prijetnjom istrebljenja: ‘Takozvano istrebljenje Židova tijekom Trećeg Reicha bila je reakcija ili iskrivljena kopija, ali ne i postupak koji se javlja prvi put ili kao original’“⁸ (Habermas, 1986).

Kako je rasprava postala sve oštija i dosezala širu publiku, tako se u raspravu uključivalo sve više ljudi – od filozofa, novinara, političara do svih onih koji su imali potrebu izraziti svoje mišljenje. Sama rasprava trajala je do

izvodili nad njemačkim oficirima nakon poraza kod Staljingrada 1943. godine kako bi iz njih izvukli vrijedne informacije i natjerali ih na suradnju.

7 Prijevod: Katja Nadine Passeri.

8 Prijevod: Katja Nadine Passeri.

1995. godine (Schoppmann, 2010: 6) i podijelila je kritičare na lijevo i desno orijentirane. Glavno žarište rasprave bilo je pitanje Holokausta i njegovog odnosa s drugim, sličnim genocidima unutar povijesti. Pristaše desničara Noltea podržavali su mišljenje da je nacionalsocijalizam bila reakcija na rusku revoluciju i politiku boljševizma. S druge strane, pristaše ljevičara Habermasa smatrali su da je razvoj njemačkog društva i identiteta uspješan „upravo zbog odbacivanja tradicionalnih elemenata nacionalno(-povijesnog) identiteta“ (Šimetin Šegvić, 2014: 317).

5. Zaključak

Historikerstreit je zasigurno predstavljalo nešto što je tadašnjoj Njemačkoj bilo potrebno. Nakon dugogodišnje šutnje vezane uz razdoblje Trećeg Reicha i zločina počinjenih za vrijeme istoga, došlo je vrijeme da se njemački narod suoči s onim što se dogodilo. Ernst Nolte je, možemo se složiti, na jedan potpuno drugačiji način prikazao povijest Trećeg Reicha ulazeći u kontekst boljševizma i socijalizma, ali i drugih povijesnih trenutaka. Zagovarao je da pri interpretaciji neke povijesne činjenice treba izaći iz svoje tzv. „comfort zone“ i da treba gledati perspektivom koja seže daleko izvan granica. Osim toga, htio je izbjeći mitologiziranje vremena nacionalsocijalista, što je vrlo čest slučaj tijekom povijesti čovječanstva kada se nešto prepusti zaboravu. Htio je postići javno osvježavanje i pokrenuti konačno suočavanje i razrješavanje nejasnoća u povijesti Trećeg Reicha, što je u konačnici i uspio tako što je neplanirano potaknuo veliki broj ljudi da se pridruži raspravi. „Više od bilo koje pojedinačne osobe poticao je duboko nacionalno samopreispitivanje suvremene povijesti, što je zauzvrat izazvalo novu otvorenost i zrelije razmišljanje“ (B. Warren, 1994).

Summary

Historikerstreit

As historians, to be able to approach a certain historical period objectively, we must leave our so called “comfort zone” and inspect the period from multiple perspectives. This was clear to the historian Ernst Nolte when he published his famous essay in the 1980s. The essay has met with various criticisms, but it succeeded in its objective – raising the awareness of German people in terms of having to face their own history, the history of the Third Reich.

Literatura

1. B. Warren, Ian, 1994. *Throwing Off Germany's Imposed History. The Third Reich's Place in History. A Conversation with Professor Ernst Nolte.* The Journal of Historical

Review, vol. 14, br. 1, str. 15-22. https://www.ihr.org/jhr/v14/v14n1p15_Warren.html (22. ožujka 2019.)

2. Kienel, Simone, 2005. *Der Historikerstreit*, Grin Verlag, Norderstedt.
3. Lukacs, John, 1998. *Hitler of History*, Vintage books, New York.
4. Schoppmann, Kendra, 2010. *Der „Historikerstreit“*, Grin Verlag, Norderstedt.
5. Šimetin Šegvić, Filip, 2014. *Hagen Schulze (1943.-2014.)*, Historijski zbornik, vol. 67 br. 1, str. 316-319.

Elektronički izvori

1. Gründer, Claudia, 7. ožujka 2018. *Nazi-Karrieren in der DDR*, Mitteldeutscher Rundfunk, <https://www.mdr.de/zeitreise/nazis-in-der-ddr-100.html> (16. 10. 2019.)
2. Habermas, Jürgen, 11. srpnja 1986. *Eine Art Schadensabwicklung*, Zeit Online, <https://www.zeit.de/1986/29/eine-art-schadensabwicklung> (15. 3. 2019.)
3. Jackson, Matthew. *Historians' debate: The Historikerstreit and the search for national identity in post-war Germany*, Academia.edu, https://www.academia.edu/8786591/Historians_debate_The_Historikerstreit_and_the_search_for_national_identity_in_post-war_Germany (22. 3. 2019.)
4. Nolte, Ernst, 6. lipnja 1986. *Vergangenheit, die nicht vergehen will. Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte*, Universität Giessen, <https://www.staff.uni-giessen.de/~g31130/PDF/Nationalismus/ErnstNolte.pdf> (15. 3. 2019.)
5. Timur und sein Trupp, 19. Mai 2017. *Chronologie: Naziüberfälle & rechte / rassistische Gewalt in der DDR, Faschisten in der DDR UND ANTIFASCHISTISCHER WIDERSTAND*, <http://www.antifa-nazis-ddr.de/naziueberfaelle-auf-besetzte-haeuser-linke-treffpunkte-in-der-ddr-19891990/> (16. 10. 2019.)
6. Von Weizsäcker, Richard, 8. svibnja 1985. *Gedenkveranstaltung im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Endes des Zweiten Weltkrieges in Europa*. Bundespräsident, http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html (29. 3. 2019.)
7. *Liste ehemaliger NSDAP-Mitglieder, die nach Mai 1945 politisch tätig waren* Wikipedia, https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_ehemaliger_NS_DAP-Mitglieder,_die_nach_Mai_1945_politisch_t%C3%A4tig_waren (16. 10. 2019.)

Mediji

1. *Ernst Nolte - Ein deutscher Streitfall*. Režirao Andreas Christoph Schmidt, Njemačka: Schmidt & Paetzel Fernsehfilme, 2006.